

Zájmová seberealizace jako prostředek utváření hodnotové orientace mládeže

PhDr. DALIMILA FRANCOVÁ, CSc.,
Pedagogický ústav J. A. Komenského
Československé akademie věd, Praha

1. OBECNÁ CHARAKTERISTIKA PROBLEMATIKY, CÍL VÝZKUMU

Problematika utváření hodnotové orientace souvisí s celým procesem formování všestranně a harmonicky rozvinuté osobnosti a zákonitě se promítá do oblasti pedagogické teorie a praxe. Marxistická koncepce hodnotové orientace a její utváření se stávají předmětem zkoumání celé řady speciálních věd, jsou propracovávány společenskovědními disciplínami, především filozofií, psychologií, sociologií a etikou. Jde o oblast bádání, v níž jsou úkoly jednotlivých společenských věd včetně pedagogiky ve velmi úzkém vztahu.

Pedagogika jako věda o výchově, jejímž jedním z úkolů je zprostředkovat jednotlivci hodnotový systém společnosti, se touto problematikou zabývá převážně implicitně. Utváření hodnotové orientace nevymezuje jako samostatnou komponentu, ale chápe ji jako významnou součást celého komplexu komunistické výchovy. Toto komplexní pojetí vyplývá z úrovně rozpracovanosti pedagogické teorie a z potřeb výchovné praxe.

Na utváření hodnotové orientace má vliv celá řada objektivně působících faktorů. Vzhledem ke specifice jednotlivých faktorů jsou možnosti jejich působení rozdílné. Každý z nich zaujímá v procesu utváření hodnotové orientace své nezastupitelné místo a plní své specifické úkoly. Široká oblast zájmové seberealizace ve volném čase je jedním z činitelů, které vytvářejí prostor pro získávání praktických individuálních zkušeností, pro samostatné poznávání života a formování vztahů k němu. Účinnost jejího působení závisí na obsahovém, metodickém a organizačním zabezpečení jejího fungování. Tyto otázky jsou předmětem zájmu teorie i praxe výchovy mimo vyučování a na jejich řešení se chce spolupodílet i náš výzkum.

Výzkum si klade za cíl přispět k poznání procesu utváření hodnotové orientace prostřednictvím zájmové seberealizace a spolupodílet se na hlubším propracování výchovy mimo vyučování odhalením některých dalších rezerv hodnototvorného působení činností realizovaných ve volném čase. Obecný cíl je

dále členěn do dílčích cílů, které konkretizují celkovou koncepci výzkumu.¹

Těžiště empirického šetření spočívá v odhalení podílu zájmových činností na zakládání, rozvíjení a uplatňování jednotlivých prvků hodnotové orientace středoškolské mládeže. Z empirických metod, které umožnily postihnout povahu zkoumané výchovné skutečnosti, bylo použito metody dotazníkové, pozorování, obsahové analýzy pedagogických dokumentů a metody sekundární analýzy výsledků empirických výzkumů.

V návaznosti na cíl výzkumu byla pozornost zaměřena na hledání nových prostředků a metod, které mohou vést ke zkvalitnění procesu utváření hodnotové orientace.

2. ZÁKLADNÍ TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Pedagogická teorie řeší vzhledem k předmětu svého zkoumání otázku utváření hodnotové orientace ve svých specifických dimenzích odlišných od ostatních speciálních věd, zabývajících se touto problematikou. Jako interdisciplinární věda přijímá od dalších společenskovědních disciplín ty poznatky, které se týkají zákonitostí procesu utváření hodnotové orientace.

Kategorie hodnot, hodnocení a hodnotové orientace je v marxistické literatuře zkoumána v souvislosti s marxistickým pojetím vývoje člověka a společnosti, kdy se do centra zájmu dostává otázka vymezení hodnot, otázka vztahu objektu a subjektu hodnocení, vztahu poznání a hodnocení a vztahu individuální a společenské stránky. Z našich autorů zabývajících se problematikou hodnot jmenujme V. Brožíka, S. Dorotíkovou, J. Filipce, I. Hrušovského, J. Popelovou, L. Nováka, M. Nováka, M. Pávka, R. Richtu, V. Rumla, J. Světlého, M. Varosse, A. Velehorského a řadu dalších.

Z pozice pedagogiky, pedagogické psychologie a psychologie jsou v tomto směru přínosem práce V. Grulichy, D. Holdy, J. Hudečka, V. Jůvy, J. Janouška, Z. Koláře, J. Mužíka, R. Pravdíka a ostatních.

Současná marxistická literatura zaměřená na problematiku hodnot poskytuje bohatý materiál zaměřený na vymezení a klasifikaci hodnot včetně analýzy a definice tohoto pojmu (viz práce výše uvedených autorů, které nabízejí podrobnější seznámení s problematikou).

Za všechny uvedme například pojetí J. Janouška, který hodnoty chápe jako „objektivní přírodní a společenské produkty hmotné či duchovní povahy, které slouží k uchování a rozvoji základních vztahů mezi člověkem a společností, člověkem a přírodou, k uchování a rozvoji samého lidského života“².

Většina společenskovědních marxisticky smýšlejících autorů se ztotožňuje v pojetí hodnoty jako kategorie vyjadřující specifickou stránku vztahu subjektu a objektu. Ztotožňuje se i v tom, slovy V. Rumla, že „hodnota má objektivní základ ve struktuře skutečnosti, její vznik je zprostředkován praktickou činností lidí, vyjadřuje takový postoj ke skutečnosti, kde subjekt určuje vztah ke skutečnosti z hlediska svých zájmů a potřeb“³.

Zároveň jsou hodnoty charakterizovány jako motivy činnosti a chování a představují základ pro formování hodnotové orientace. Zatímco je hodnota charakterizována jako projev vztahu subjektu k objektu, jako projev jedince

ke světu, je hodnotová orientace pojímána už jako výsledek změn ve vztahu mezi člověkem a skutečností. Je chápána, jak uvádí V. Grulich, jako „tendence osobnosti zaujímat určité postoje, je jakýmsi zobecněným, vnitřně uspořádaným a chování ovlivňujícím souborem hodnocení, hodnotových stereotypů, které vyplývají z psychických vlastností osobnosti, z její sociální příslušnosti a začlenění do struktury společenských vztahů“⁴.

Přes množství různých definic a klasifikací se autoři většinou shodují v pojetí hodnotové orientace jako určitého rezultátu, který je výpovědí o vztahu jedince, sociální skupiny či společenské třídy ke skutečnosti.

Vzhledem k předmětu našeho zkoumání je třeba se zabývat otázkami vztahu hodnotové a zájmové orientace, vztahu hodnot k zájmům, potřebám, ideálům, postojům a celé motivační sféře. Procesy poznání a hodnocení představují „dvě vzájemně se podmiňující polární stránky jedné a téže společenské aktivity subjektu“⁵, jsou determinovány všemi složkami osobnosti. Podílí se na nich jak intelekt a myšlení, tak citová a volní stránka lidské psychiky a vůbec všechny hybné síly lidské činnosti. Tato skutečnost dokumentuje potřebu řešit utváření hodnotového systému mladé generace v širších pedagogickopsychologických souvislostech, ve vztahu k vědomí, k činnosti, ke struktuře osobnosti.

Činnost jednotlivce představující aktivní styk člověka se skutečností je významným hodnototvorným faktorem v tom smyslu, že vytváří prostor pro další rozvoj procesu poznávání a hodnocení, pro zaujímání postojů a vztahů k poznávanému.

Individuální zkušenosti, na nichž především je stavěn hodnotový systém jednotlivce, jsou v činnosti neustále doplňovány, přehodnocovány a konfrontací se základy vědeckého poznání se výrazně podílejí na utváření relativně uceleného souboru názorů na život.

Možnosti využití individuálních zkušeností fungovat jako prostředek utváření socialistického hodnotového systému jsou dány specifikou konkrétních činností a podmínkami, v nichž se činnost realizuje. To předpokládá zabývat se mimo jiné následujícími otázkami:

- a) zkoumáním obsahu a zaměření činnosti vzhledem k jejich podílu na rozvíjení jednotlivých prvků hodnotové orientace
- b) analýzou možností využití motivační sféry lidské činnosti vzhledem k aktivizující funkci motivace.

Mladý člověk se seberealizuje v nejrozmanitějších formách činnosti, od činnosti učební, v níž se uplatňuje především faktor intelektuální, až po činnost smyslově praktickou, která nabízí praktické využití teoreticky osvojených poznatků a vědomostí. Jde tedy o rozsáhlý soubor činností, který představuje škálu aktivit s různou intenzitou hodnototvorného účinku.

Její významnou část představuje zájmová činnost realizovaná ve volném čase. Budeme vycházet z naší pracovní definice pojmu zájmová činnost, kterou chápeme jako prostředek a formu výchovy mimo vyučování zasahující oblast odpočinku, rekreace, zábavy a dobrovolného sebevzdělávání. Zájmová činnost je zaměřena především na uspokojování individuálních potřeb a zájmů, avšak doplňuje a obohacuje vědomosti, dovednosti a návyky získané ve

školním vyučování. Přispívá k rozvíjení specifických schopností, zájmů a potřeb, podílí se na formování názorů, postojů, hodnotových soudů a přesvědčení.

V současné psychologii a sociální psychologii je patrná tendence nahlížet na problematiku činnosti i z hlediska motivační síly, která činnost podněcuje.

Vychází se z pojetí, že „pro vnější předmětnou činnost se více či méně vědomě formuje určitá hierarchie motivů, vypracovává se systém sociálních postojů a hodnotových orientací, tj. připravenost subjektu na činnost podle určitého obsahu a zaměření“⁶.

Vzhledem k tomu, že zájmová činnost je zaměřena především na uspokojování a rozvíjení zájmů, zajímá nás i otázka motivační funkce zájmů. Zájem je charakterizován jako jedna ze základních komponent motivace s těsným vztahem k potřebám, aktuálním hodnotám a postojům. Je vázán na konkrétní předmět, přičemž předmětem je i určitá činnost. J. Hudeček uvádí úzkou souvislost mezi výběrem hodnot, jejich hierarchií a zájmovými dimenzemi jednotlivce. Zájmy, jejich selektivitu, hloubku, šíři a zaměření charakterizuje jako „indikátor jedincových hodnot“⁷.

Motivy v zájmu sdružené se uspokojují prováděním činnosti „... ať v ní převažuje stránka poznávání určité oblasti skutečnosti, nebo stránka zacházení s ní.“⁸

Mládež je vždy nějak motivována k zájmové činnosti, tato motivace může být rozmanitá, uplatňuje se složitá struktura vzájemně se ovlivňujících motivů a zapojuje se vytvářející se individuální motivační systém.

Z uvedeného vyplývá potřeba sledovat rozvíjení hodnot spjatých s trávením volného času mládeže i ze zorného úhlu motivačních zdrojů, které zájmovou strukturu determinují.

Mládež dnešní školy má bohaté možnosti získávání poznatků z oblasti vědy, techniky, kultury a sportu, které převyšují základní soubor vědomostí, který nabízí škola. Tato široká informovanost přispívá k utváření již vybraných zájmů aktivního a tvořivého charakteru.

V této souvislosti pokládáme za účelné porovnat usměrňování motivačních aspektů k činnosti učební se vznikem a rozvíjením motivace k činnosti zájmové. Z našeho pohledu je významná otázka, jaká je specifika hybných sil jak u činnosti zájmové, tak u činnosti učební, jak dalece lze obsahové koncipování motivace k těmto činnostem navzájem doplňovat a využívat. Řešení této otázky otvírá prostor pro využívání mimoškolní zájmové orientace v podmínkách vyučování a naopak pro formování hodnotné zájmové orientace usměrňované činnosti učební.

3. NĚKTERÉ ZOBECNĚNÉ VÝSLEDKY VÝZKUMU

Na základě dosavadní teoretické analýzy a empirického šetření lze alespoň částečně vyvodit některé závěry.

Systém výchovy mimo vyučování je značně stabilní, vytyčené výchovné cíle, obsah, formy a prostředky jsou v jednotě s procesem utváření socialistické hodnotové orientace mladé generace.

Současná struktura zájmových aktivit je jednak výsledkem objektivního poznání vlastních potřeb mládeže (ve vztahu k potřebám celospolečenským) a zároveň je limitován ukazateli sociálně ekonomickými, možnostmi materiálně technického, kádrového a jiného charakteru. Odráží se v ní bezesporu celá složitost současného vývoje naší společnosti.

Mezi mládeží se setkáváme s širokým rozpětím naplňování volného času, zejména pokud jde o jeho kvalitu a z tohoto pohledu lze sledovat výraznější diferenciaci. Na jedné straně se prosazuje společensky velmi potřebná skupina mládeže, u níž má zájem o vědu, techniku, kulturu či sport aktivní, tvořivý charakter. Její celková mravní a kulturní úroveň, šíře a hloubka zájmů jí umožňuje včleňování do oborů činností, v níž může v dostatečné míře rozvíjet svoji osobnost.

Na druhé straně má velká část mládeže rezervovaný nebo negativní postoj ke společensky hodnotné zájmové seberealizaci projevující se řadou nepříznivých aspektů (sklon k průměrnosti, nedostatečné využití schopností a dovedností, formalismus, nedůslednost, nízké nároky na kvalitu apod.). Tyto projevy tato mládež přijímá za normy chování a jednání.

Charakteristickým rysem dnešní mládeže je přehnaná kategoričnost a hyperkriticismus vztahující se na vše, co neodpovídá jejímu ideálu, manifestovanými postoji naznačuje nespokojenost, která se vztahuje i na současné možnosti nabízené pro využití volného času.

Varující je ovšem skutečnost, že mladý jedinec se stále častěji dostává do úlohy pasivního, netečného diváka okolního dění a jeho činnost je pouze platformou pro uspokojování individualistických zájmů. Zájmy této skupiny jsou orientovány především spotřebním přístupem ke každodennímu životu a jsou realizovány v normách a principech chování, které nejsou v jednotě s cíli výchovy.

Příčinou těchto jevů ovšem zdaleka není absence potřeb hodnotné seberealizace, jako jejich nedostatečné rozvíjení.

Těžiště výzkumu, jehož interpretace zdaleka ještě není u konce, spočívá v postižení možností některých mimovyučovacích organizačních forem fungovat jako prostředek utváření hodnotové orientace. Výsledky výzkumu svědčí o výrazné vnitřní diferenciaci využívání volného času na jednotlivých typech škol. Ukázalo se, že pro formování hodnotných zájmů mládeže je nepříznivější působení organizačních forem s účinným výchovným vedením. Bohužel zájmové útvary při škole, které vyvíjejí výraznou výchovnou aktivitu a měly by být chápány jako důležitý hodnototvorný prostředek, mají zastoupení mezi ostatními činiteli nevýrazné.

Podstatně přitažlivější je seberealizace ve spontánně vzniklých skupinách, které sice mohou fungovat jako významný zdroj utváření hodnotové orientace, ovšem nejsou jako výchovný prostředek náležitě využívány. Složení, struktura a funkce těchto skupin se odráží v šíři a hloubce společné činnosti nebo v jejich obsahové omezenosti a povrchnosti.

Výsledky jednoznačně ukazují, že nejrozšířenější je činnost prováděná individuálně. Její oblíbenost souvisí s naplňováním potřeby samostatného rozhodování, která není vždy dostatečně respektována a nejméně bohužel v těch

formách, kde je podíl výchovného působení nejvýraznější, tzn. v zájmových aktivitách při škole. To bezesporu ovlivňuje možnosti motivovat mladého člověka sympatiemi k vnějším činitelům, které mají klíčový moment při utváření hodnotové struktury.

V tomto směru nejsou využívány všechny možnosti, které by posílily hodnotové působení zájmových aktivit a přispěly ke zvýšení účinnosti výchovné práce v mimoškolní oblasti.

Příklad uveďme právě na výrazném aktivizujícím momentu, jakým je respektování potřeby samostatnosti. Sama výchovná praxe potvrzuje, že činnost, je-li pod přílišným tlakem vnějšího řízení a usměrňování, nedává jedinci prostor, aby se s jejími výchovnými cíli ztotožnil, i když tyto cíle navenek přijímá a plní. Požadavek samostatnosti se tedy stává stále aktuálnější. Pozitivní dopad jeho naplňování je však spojen s otázkou, jakou míru samostatnosti mládež unese.

Na respektování samostatnosti nebyl v minulosti kladen dostatečný důraz, samostatnost nebyla rozvíjena tak, aby ji jedinec chápal jako projev důvěry a zodpovědnosti.

Prosazování samostatnosti (nejen v zájmových aktivitách, ale ve výchově vůbec) tedy zároveň předpokládá cílevědoměji řídit přechod od vnějšího řízení k autoregulaci, k cílevědomé sebevýchově. Proces sebevýchovy zpětně ovlivňuje růst sebeuvědomování, které rovněž optimalizuje bilanci předpokladů, sklonů a potřeb z hlediska utváření hodnotového systému.

Významným momentem, jehož úloha zdaleka není doceněna je prostupnost mimovyučovacích zájmů do školního vyučování a naopak určitá korelace a obohacování zájmové orientace prostřednictvím jednotlivých vyučovacích předmětů. O tom, že škola úlohu zprostředkovatele školních a mimoškolních vazeb plní nedostatečně, hovoří výmluvně výsledky výzkumu. Více jak polovina všech dotazovaných uvádí, že své zájmy ve škole uplatňují pouze částečně a vysoké procento studentů vypovídá (asi 1/3), že tyto možnosti neexistují.

Na základě hospitací na středních školách lze formulovat v několika bodech závěry:

1. Učitelé považují mimoškolní aktivity a mimoškolní zájmy za významný prvek obohacení jak získávaných poznatků, tak formujících se názorů a hodnotových soudů.
2. Sféra mimoškolních zkušeností studentů je při výuce využívána minimálně, nesystematicky a nahodile.
3. Využívání individuálních zkušeností je mimo jiné výrazně vázáno na učitelovu vychovatelskou dovednost a zručnost. Jestliže se mimoškolní sféra ve vyučování odrazila, šlo spíše o ilustraci probírané látky na příkladu z každodenního života. Nedaří se zhodnocovat mimoškolní zkušenosti studentů ani využívat hodnotové soudy a postoje související s mimoškolními činnostmi.

Při tomto ne zcela příznivém stavu zůstává otázkou, do jaké míry je úkolem školy (a jak dalece je tento úkol v jejích silách) fungovat jako syntetizátor školních a mimoškolních vazeb. Faktem je, že mládeži je od základní školy vnucována představa, že školní učivo je jediným možným pravdivým zdrojem

poznání, i když na straně druhé právě mimoškolní zdroje nové poznání mládeži pohotově zprostředkovávají.

Právem se zdůrazňuje respektování syntetizující funkce vyučování, jejíž naplňování znamená zhodnocovat veškeré poznání získané i mimo školu.

Naplňování této funkce je samozřejmě vázáno na zodpovězení řady otázek, jako například které formativní vlivy se u sledované věkové kategorie jeví jako nejvýraznější, které jsou hlavní zdroje poznatků, jaké jsou hlavní zdroje utváření hodnotové orientace, jaké jsou převažující motivační struktury a podobně.

V této souvislosti pokládáme za účelné porovnat usměrňování motivačních aspektů k činnosti učební se vznikem a rozvíjením motivace k činnosti zájmové. Z našeho pohledu je významná otázka, jaká je specifika hybných sil jak u činnosti zájmové, tak u činnosti učební, jak dalece lze obsahové koncipování motivace k těmto činnostem navzájem doplňovat a využívat.

Řešení této otázky otvírá prostor pro využívání mimoškolní zájmové orientace v podmínkách vyučování a naopak pro formování hodnotné zájmové orientace usměrňováním činnosti učební.

V průběhu empirického šetření se ukázalo, jak výrazně je účinnost a objektivnost výzkumných metod vázána na obsahovou analýzu jednotlivých hodnotových položek. Často může totiž docházet k rozdílnému chápání tematického obsahu položky. Další problém spočívá v tom, že izolovaná hodnota jako výpověď sama o sobě, uvedená bez souvislostí, může být interpretována jako společensky žádoucí a preferována i jako společensky indiferentní a může fungovat i jako společensky negativní.

Hodnota „rozšiřovat své poznání, umět více než ostatní“ je kvalita obecně lidská a lze ji chápat pouze a jednoznačně jako hodnotu společensky pozitivní. Může být výsledkem přijetí společenských kritérií, získává konkrétní morální charakter, avšak sama o sobě ještě není vyjádřením společensky pozitivní aktivity. V kombinaci s hodnotami „žít bez starostí a problémů“ společenský akcent mizí, ale na druhé straně stoupá v kombinaci s kvalitami „dobrý pocit z užitečné a smyslné práce pro druhé“.

Tento moment chceme dále rozpracovávat z pohledu utváření hodnotové orientace, zde se nabízí možnost využití sekundární analýzy výsledků zmíněného empirického výzkumu.

Z rozdílu v posuzování významu hodnot vyplývá potřeba respektování vztahové struktury hodnot, v níž by základním kritériem byl společenský akcent. Zde se nabízejí dva aspekty:

1. Utváření hodnot vyjadřujících poměr člověka ke společnosti (práce pro společnost, péče o společenské hodnoty, humánní vztahy mezi lidmi).
2. Utváření hodnot týkajících se individuálního profilu jednotlivce (hodnota vzdělání, hodnota rodinného zázemí).

Pro účely našeho výzkumu bereme v úvahu ještě další kritéria klasifikace, především systém motivačních stimulů, které fungují jako činitel výběru a volby konkrétní činnosti, a které zájmovou strukturu determinují. Tady se zaměřujeme především na tyto motivační zdroje:

- a) potřeba nových zkušeností — motivačně působí sám obsah činnosti, pro-

blém který má být řešen; projevuje se jako zvědavost, touha po nových dojmech, po poznání;

- b) potřeba úspěchu, ocenění, sebeúcty — projevuje se ve snaze uplatňovat svoje já, ve snaze ovlivňovat druhé, působit na okolí, vyniknout nad ostatními;
- c) potřeba emoční, vztahu k druhým lidem — projevuje se emocionální náklonností, duševní spřízněností.
- a) **Potřeba nových zkušeností**

Poznávací potřeby, které se v zájmové činnosti rozvíjejí a zároveň jsou zájmovou činností uspokojovány, jsou významným prostředkem rozvíjení hodnot spjatých s trávením volného času. Mládež střední školy je charakteristická intenzivnějším přehodnocováním vlastních poznávacích potřeb a vymezováním konkrétního cíle vlastního života. Tyto tendence zasahují i mimoškolní sféru a odrážejí se při uspokojování zájmů. Činnost ve volném čase se postupně stává plánovitější a je více vázána na konkrétní osobní perspektivu.

Ve srovnání s žáky základní školy sílí uvědomování si nově získaných poznatků a dovedností pro svůj vlastní rozvoj. Zájmová orientace je vyhraněnější, trvalejší a v zájmové činnosti se projevuje větší cílevědomost. Mládež si postupně ujasňuje objektivní význam své činnosti a současně zhodnocuje její osobní smysl, osobní hodnotu. Uvědomuje si, že bez dalšího sebevzdělání by stagnovala, že by sama sebe ochuzovala o něco, co jednou bude potřebovat pro obohacení svého života, pro posílení své profesní kompetence.

I když se u mládeže setkáváme s širokou škálou postojů k získávanému poznání ve volném čase a k jeho kvalitě, můžeme poznávací aspirace chápat jako jeden ze základních motivačních zdrojů, který se projevuje specifickým zájmem o určitou oblast lidské činnosti. Dostatečné sebeuspokojení, které jí zájmová činnost, celá oblast volného času přináší, je spojeno s růstem poznávacího zájmu o širší oblast okolního světa, s potřebou zobecňovat a hodnotit nashromážděné znalosti a fakta. Odráží se i v životních plánech, v pozitivním hledání reálných a přijatelných možností budoucího života, ve schopnosti zvolit si vhodnou profesi. I zde ovšem silně působí celá složitost současného vývoje naší společnosti, promítá se do hodnot, názorů a zájmů mládeže a stává se jejich determinujícím faktorem.

Středoškolská mládež, pro niž je charakteristická zvyšující se sociální aktivity, otevřeně manifestovanými postoji naznačuje nespokojenost a kritičnost, které se vztahují i na současné možnosti nabízené pro využití volného času. Tyto skutečnosti determinují i oblast poznávacích potřeb, které jsou zájmovými aktivitami uspokojovány a zároveň rozvíjeny a z tohoto pohledu je možné sledovat mezi mládeží větší diferenciaci.

Konstatovali jsme, že postupně s věkem sílí uvědomování si nově získaných poznatků a dovedností pro osobní rozvoj jednotlivce, že zájmová orientace je vyhraněnější, trvalejší. Na základě dosavadní celkové zaměřenosti osobnosti nová zkušenost dozrává jako hodnota, které jedinec dále podřizuje své potřeby a zájmy.

Výběr zájmových aktivit, jejich hloubka a šíře jsou tedy vyjádřením určitých hodnot, ale zároveň hodnotový systém determinují. Seberealizace v zá-

jmové činnosti je tedy směřována z hlediska zájmu dospívajícího (protože mě baví tanec, amatérsky se mu věnuji), z hlediska jeho schopností (mám předpoklady být dobrým tanečníkem, proto se chci tanci věnovat) a z hlediska jeho hodnotového systému (tanci se věnuji, protože chci hodně cestovat, protože chci hodně vydělat, protože chci udělat radost svým nejbližším).

b) Potřeba úspěchu, ocenění, sebeúcty

Pro mladého jedince je charakteristická vzrůstající snaha po seberealizaci a seberozvíjení, která se váže na vývojové potřeby motivující jedince k aktivitám spjatým s různými druhy učení a tvořivé činnosti. Zvláště důležitý je zde pocit dospívajícího člověka jako subjektu a nikoli pouhého objektu působení, dospívání je vždy provázáno touhou po sebeocenění, sebeuskutečnění a sebeuplatnění.

S tím je zcela zákonitě spjata potřeba společenského uznání. Mládež touží vyniknout, realizovat své vlastní síly, působit na své okolí, projevit své schopnosti a ambice. Nenajde-li uplatnění svých potřeb a hodnot v rodině nebo ve škole, hledá možnosti přirozeně jinde. Velkou příležitostí je široká sféra volného času, v níž mládež hledá prostor pro svoji seberealizaci. Projevy mohou být rozmanité, od pozitivních aktivit k demonstrativním činům a agresím, od konformní adaptace a rezignující přizpůsobivosti k bezcílné revoltě.

Negativní projevy jsou důsledkem zmenšujícího se prostoru pro pozitivní uplatnění uvedených potřeb mládeže. Tyto potřeby představují přirozené aktivizující momenty, které je třeba posilovat tak, aby mládež měla zdravé specifické důvody být spokojena sama se sebou.

Vlastní sebeúcta a ohodnocení vlastní osoby není budováno pouze na základě názoru ostatních na jednotlivce (zde ovšem nelze přehlížet fakt, že mládež je citlivá na to, co si o ní společnost myslí a nakolik si jí cení). Utváří se objasňováním smyslu zkušenosti, je vázáno na konkrétní činnost, chování a jednání.

Celá zájmová oblast proto představuje příznivou platformu pro rozvoj schopností a dovedností, které mají pro vývoj stabilní identity ten význam, že sebehodnocení dostává specifický charakter a zároveň posiluje jedincovo vědomí, že to, co dělá, dělá dobře.

c) Potřeba emoční (emocionálního kontaktu), vztahu k druhým lidem

Utváření hodnot mladé osobnosti úzce souvisí s jejími emocemi. V oblasti zájmové seberealizace se tato souvislost projevuje emocionální náklonností, prohlubováním interpersonálních vztahů, pocity vlastní příslušnosti ke skupině apod.

Platformou rozvíjení těchto vztahů je vlastní společná zájmová činnost, někdy je potřeba duševní spřízněnosti nadřazena společným konkrétním zájmům, většinou se však tyto momenty prolínají. V realizaci obsahu činnosti, při naplňování společného cíle se uplatňuje vzájemné působení jednotlivců podněcující vlastní aktivitu.

Interpersonální vztahy plynoucí ze zájmové seberealizace mají různou pevnost a intenzitu. Můžeme sledovat odlišné druhy těchto vztahů, od kamarádských skupin, které stmelila společná záliba, až po hluboká přátelství dvou vrstevníků.

Přátelství samo o sobě je považováno za významnou mravní hodnotu a stejně tak potřeba účastnit se společných akcí, spolupracovat s druhými, chápat druhého člověka se stává příznivým momentem při rozvíjení společensky žádoucích aktivit, při utváření mravních principů a mezilidských vztahů vůbec.

Skupina vrstevníků je významný činitel, k němuž je mládež motivována sympatiemi a který jedinci nabízí možnost svobodného výběru činnosti, samostatného rozhodování a aktivní seberealizace a poskytuje mu pestré možnosti společenského styku, odlišné od působení školy a rodiny. Spontánně vzniklé skupiny vrstevníků (na rozdíl od organizovaných skupin — kolektivů) zatím nejsou pedagogickou teorií a praxí náležitě podchyceny a zhodnoceny.

Neméně důležité jsou emocionální vazby k dospělým, i zde fungují mechanismy, které mohou ovlivňovat hodnotové působení zájmových činností. Do tohoto procesu vstupují nejen rodiče, ale všichni, kteří se podílejí na zkvalitňování volného času mládeže a zprostředkovávají jí hodnotící hlediska zcela konkrétní povahy.

Emocionální kontakt sehrává svoji úlohu při utváření a navozování vlastního zájmu, ovlivňuje aktivitu, samostatnost a iniciativu a podílí se na formování příslušných charakterových rysů.

Tyto vztahy a jejich značná variabilita závisí na mnoha skutečnostech, v neposlední řadě daných vlastností osobnosti a individuální zkušeností v osobních vztazích. Účinek tohoto působení (jako složitého a vícerozměrného procesu) se odráží ve struktuře hodnotového systému.

Základním projevem kladného vztahu k dospělé osobě je úsilí ztotožnit se s ní jako se svým vzorem, ideálem, přijímat za své její normy, postoje a názory a podle toho korigovat své chování a jednání.

Tato hnací síla je zvláště účinná tehdy, dochází-li vlivem emocionálního souznění k vnitřnímu přijetí hodnot a cílů činnosti v intencích sociálních požadavků.

V tomto procesu jsou zapojeny i ostatní mechanismy sociálního učení, jejichž účinek ovšem může být oslaben nebo neutralizován dalšími okolnostmi (výchovné metody, věkový negativismus apod.).

Výzkum ukázal, že existují nevyužité možnosti umožňující aktualizaci těch zájmových činností, které rozvíjejí potenciální hodnotové bohatství mladého jednotlivce. Široká oblast zájmové seberealizace sice nedává ucelený základ pro rozvinutí hodnotového profilu mladé osobnosti, nicméně svojí specifickou funkcí se na tvorbě hodnotové orientace výrazně podílí.

K utváření hodnotové orientace ovšem nepřispívá pouze hodnototvorně orientovaný obsah zájmové seberealizace. Neméně důležité jsou i metody a způsoby, kterými se činnost realizuje, neboť na nich mnohdy závisí, zda-li specifická funkce činnosti bude skutečně využita jako hledání vlastních cest poznání, na nichž se jedinec postupně orientuje ve složité spleti individuálních a společenských vazeb.

¹ Viz Franclová, D.: *Podmínky utváření socialistické hodnotové orientace dorůstající generace v zájmových činnostech*. (Projekt k dílčímu úkolu SPZV IX—10—2/3). Praha, PÚ JAK ČSAV 1987, s. 16.

² Mužík, J. a kol.: *Vědecký světový názor a hodnoty socialistického člověka*. Praha, Mladá fronta 1977, s. 184.

³ Tamtéž, s. 64.

⁴ Tamtéž, s. 141.

⁵ Grulich, V.: *Socialistická pedagogika a hodnoty*. Praha, Svoboda 1972, s. 75.

⁶ Hudeček, J.: *Hodnotové orientace v motivační sféře osobnosti*. Praha, Academia 1986, s. 7.

⁷ Tamtéž.

⁸ Balcar, K.: *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Praha, SPN 1983, s. 135.

LITERATURA

Abulchanova—Slavskaja, K. A.: *O subjekte psychickésoj dejatelnosti*. Moskva 1973.

Franclová, D.: *Funkce činností mimo vyučování v procesu světónázorové výchovy*.

Kandidátská disertační práce. Praha, PÚ JAK ČSAV 1986.

Grác, J.: *Pohlady do psychológie hodnotovej orientácie mládeže*. Bratislava, SPN 1979.

Grulich, V.: *Socialistická pedagogika a hodnoty*. Praha, Svoboda 1972.

Holda, D.—Čermáková, Z.: *Sociologický výzkum hodnotových orientací*. In: Sociologický časopis, 1980, č. 16.

Holda, D.—Čermáková, Z.: *Analýza metodiky výzkumu hodnotových orientací*. In: Sociologický časopis, 1980, č. 16.

Holda, D.—Čermáková, Z.: *Společenské vědomí mládeže a jeho sociologická analýza*. In: Sociologický časopis, 1982, č. 18.

Hudeček, J.: *Hodnotové orientace v motivační sféře osobnosti*. Praha, Academia 1986.

Hudeček, J.: *Socialistické vědomí a výchova socialistické osobnosti*. In: Filozofický časopis, 31, 1986, č. 6.

Krivý, V.: *K teoreticko-metodologickým otázkám skúmania hodnotových orientácií osobností*. In: Sociologický časopis, 1986, č. 3.

Lukášová, R.: *K problematice výzkumu hodnotové orientace*. In: Československá psychologie, 1987, č. 5.

Macek, P.: *Reálný a ideální sebeobraz současné adolescentní mládeže*. Zprávy PSL ČSAV 1982, zvl. č. 3.

Mužík, J. a kol.: *Vědecký světový názor a hodnoty socialistického člověka*. Praha, Mladá fronta 1977.

Severová, J.: *Hodnotově-postojová sféra adolescentní mládeže*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 1983, č. 5.

Světlý, J.: *Hodnoty a hodnocení*. Praha, SPN 1977.

Velehradský, A. a kol.: *Hodnocení a hodnoty v činnosti člověka*. Praha, Svoboda 1978.

Vítečková, J.: *Způsob využití časového fondu mládeže v ČSSR*. In: Sociologický časopis, 1985, č. 5.

Статья пытается постичь способы, как современные возможности использования свободного времени молодежи действуют при формировании их ценностной направленности. Статья содействует при определении условий, в которых деятельность по интересам становится средством всестороннего и гармонического развития физических и душевных сил и в которых она может активно содействовать при формировании их ценностной направленности.

В статье, в обобщенном виде, приведены некоторые результаты эмпирического исследования, в котором подбор методов исследования дал возможность изучать связь между структурой ценностей и деятельностью по интересам и более комплексно и динамично постичь отношение ценностей к конкретной деятельности молодежи. Этот момент вытекает из качественного анализа результатов исследования, где очевидно стремление к каузальности проблематики, чем к ее описанию.

DALIMILA FRANCOVÁ

**THE INTERESTS SELF-REALIZATION AS A MEANS OF DEVELOPING THE
VALUES ORIENTATION OF THE YOUTH**

The study is aimed at the apprehension of the contemporary possibilities of the young people's leisure time to function as a means of developing their values orientation. It contributes to disclosing conditions under which the interest activities become a means of the all-round and harmonic development of physical and mental powers and under which they can take part in creating the values orientation effectively.

In the general form the study includes some results of an empirical investigation

in which the connection of the research methods made the inquiry into the relation between the values structure and the interests activities possible as well as the getting hold of the connection of those values and the concrete activity of the youth in a greater complexity and dynamics. This moment is apparent when conducting a qualitative analysis of the results of the research mentioned here; here the effort to the orientation rather on the causality than the descriptivity is clear.